

Het kantoor van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig

Bodemonderzoek

Een modern gebouw in het
historische hart van Amersfoort

6

BE REALISTIC, ASK FOR THE IMPOSSIBLE ¹

Zestig jaar na de oprichting is de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) opgehouden te bestaan. Op 1 november 2006 vond de fusie plaats met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ). Gezamenlijk gaan zij verder onder de naam Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM). Medio 2008 wordt deze dienst gehuisvest aan het Smallepad in Amersfoort, in een gebouw dat werd ontworpen door de Spaanse architect Juan Navarro Baldeweg.

De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek was sinds 28 juni 1988 gevestigd op de hoek Kerkstraat-Muurhuizen. De komst van dit gebouw in het historische hart van Amersfoort heeft veel stof doen opwaaien. Protesten van buurtbewoners, bouwvoorbereidingen en bezuinigingen bij de rijksoverheid hebben geleid tot ernstige vertraging: het duurde twintig jaar voordat het gebouw gerealiseerd kon worden. Nadat de archeologen er een zelfde periode – twintig jaar – in hebben gewerkt trekken ze er weer uit. De toekomst van dit spraakmakende gebouw is nog in nevelen gehuld, haar veelbewogen verleden is bewaard gebleven in archieven.

Oprichting en ontwikkeling van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (hierna te noemen ROB) opgericht op 1 januari 1947 in Den Haag, verhuisde in 1949 naar Amersfoort. Het kantoor met acht medewerkers werd gevestigd in het 16^e-eeuwse August-

tijnenklooster Mariënhof, later het Burgerweeshuis, aan de Kleine Haag. In 1957 kocht de gemeente Amersfoort het oudkatholiek seminarie aan de Kerkstraat waarna een deel van dit complex in gebruik werd genomen door de ROB. Er waren nu vijf dependances in en buiten de stad; een onhoudbare situatie voor de organisatie die zich had ontwikkeld tot een dynamisch en

¹ Uitspraak van Abel Cahen in het radioprogramma Kunstof op 20 januari 2003. 2 J.A. Brongers (red.), *Archeologie en Geschiedenis van een bouwplaats in Amersfoort; opstellen uitgegeven ter gelegenheid van de opening,*

op dinsdag 28 juni 1988, van het nieuwe gebouw voor de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, Amersfoort 1988.

technologisch geavanceerd bedrijf. Er was dringend behoefte aan kantoorruimte die beantwoordde aan de eisen die aan een moderne bedrijfsvoering gesteld werden.

Plannen voor nieuwbouw

Omstreeks 1960 begon men bij de ROB over nieuwbouw te denken. De gemeente vond een omvangrijk gebouw in de directe omgeving van de Mariënhof niet passend en daarom werd overwogen om te verhuizen naar het oudkatholiek seminarie. Ook dit was geen optie voor de gemeente want om het gehele programma van de dienst in het gebouw onder te kunnen brengen was een uitbreiding met aangrenzende particuliere eigendommen noodzakelijk.

Het verkrotte complex was ongeschikt voor de huisvesting van de ROB. Een ingrijpende verbouwing zou voor de gemeente een te kostbare investering zijn omdat het rijk slechts een huurovereenkomst voor tien jaar wilde afsluiten. Toen het niet langer verantwoord was om de werkzaamheden in het seminarie voort te zetten, trok de ROB er uit en verhuisde naar de Valkestraat.²

Op 1 juni 1972 verkocht de gemeente Amersfoort het seminarie voor 250.000 gulden aan het rijk. Om huisvesting voor de ROB te creëren, gaf de Rijksgebouwdienst opdracht voor de restauratie en de nieuwbouw waarmee het complex zou worden uitgebreid. De ROB formeerde intern een bouwcommissie.³ Het ideaal van de commissieleden was een gebouw van hoge architectonische kwaliteit dat zich in maat en schaal aan de historische omgeving moest aanpassen maar dat beslist geen oubollig 'Anton Pieck' bouwsel mocht worden.

De door het rijk aangestelde architect C.W. Schaling wenste in een historiserende stijl te bouwen. Zijn opvattingen stonden haaks op die van de bouwcommissie en er ontstond een conflict.

De bouwcommissie wilde dat architect J. Verhoeven uit Hoevelaken zou worden toege-

voegd, omdat 'zijn werk zich kenmerkt door inventiviteit en gevoeligheid; hij werkt met grote intensiteit en bezit een juist begrip voor de sfeer waarin, en de wijze waarop wij werken'. De rijksgebouwdienst gaf vanwege de extra kosten hiervoor geen toestemming.

Rijksbouwmeester ir. F. Sevenhuysen werd ervan overtuigd dat architect Abel Cahen wel over de kwaliteit beschikte om een gebouw te ontwerpen dat zowel aan het programma van eisen zou beantwoorden als in de historische kern van Amersfoort paste. Cahen benaderde een oude binnenstad op eigen wijze. In Amsterdam bouwde hij aan het Singel een flatgebouw (1963-1970) waarvan de verhoudingen overeenstemden met die van de omliggende panden. Door de vormgeving en het materiaalgebruik onderscheidde dit eigentijdse grachtenhuis (428) zich echter sterk van de omgeving.

De rijksbouwmeester stemde in met de keus van de bouwcommissie. In 1974 kreeg Cahen de opdracht voor de restauratie en nieuwbouw van het ROB-kantoor.

Twee jaar later stuurde de Rijksgebouwdienst een schetsontwerp aan de burgemeester van Amersfoort. Het ontwerp werd op 5 april 1976 voorgelegd aan de gemeentelijke monumentencommissie. Cahen was uitgegaan van een verticale structuur die geënt was op het functioneren van de dienst. In plaats van conventionele bouwmaterialen en historiserende details maakte hij gebruik van eigentijdse vormen en materialen zoals metselwerk, betonelementen en stalen vensters.

Over de kwaliteit van het plan bestond geen verschil van mening. De monumentencommissie

³ De bouwcommissie bestond uit vier leden: directeur W.A. van Es en drie van zijn medewerkers: de heren J.F. van Regteren Altena, H. Bloklander en J.A. Brongers. Vriendelijke mededeling door de heer J.A. Brongers, Amersfoort 9 november 2004.

was echter verdeeld over de vraag of op deze gevoelige plek in de stad wel een gebouw met een dergelijk uitgesproken karakter moest verrijzen.⁴

De architectleden hadden bezwaar tegen de maat en schaal van de nieuwbouw. In Amersfoort was altijd geprobeerd om het bouwen in de oude stad een aangepast en bescheiden karakter te geven. Zij vonden dat de identiteit van de Muurhuizen zou worden aangetast door dit eigentijdse ontwerp dat sterk afweek van de binnenstad. Met name de grote glazen overkapping van het middengedeelte en de geprefabriceerde elementen riepen vragen op.

De commissie besloot rechtstreeks advies te vragen aan de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM). De directeur Restauratiezaken van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg deelde mee dat de Monumentenraad positief stond tegenover het ontwerp. De hoofdopzet in maat en schaal werd aanvaard, maar gezien het voorlopige karakter was het niet mogelijk om gedetailleerd op het schetsontwerp in te gaan.

Nadat de Amersfoortse monumentencommissie zich op 9 maart 1977 opnieuw over het plan had gebogen, werd een compromis gevonden over het advies aan B&W. Als Cahen tegemoet zou komen aan de zeven punten van kritiek van de architectleden dan zou het plan door de monumentencommissie worden goedgekeurd.

De volgende bezwaren werden genoemd:⁵

1 De [dak-] elementen zijn te klein van maat en door het vierkante grondvlak zonder richting, kapjes – van welke vorm dan ook- zullen te klein zijn in deze omgeving.

2 Lage elementen aan de Muurhuizen en hogere elementen aan de Kerkstraat is juist tegengesteld aan hetgeen (historisch gegroeid) hier altijd is gebouwd.

3 Indien een open hof aan de Muurhuizen wordt gemaakt is alleen een muur niet voldoende ter afscheiding om de gevelwand dicht te houden; dit betekent dus een open ruimte als onderbreking van de gevelwand, hetgeen minder wenselijk wordt geacht. Open ruimten-hoven-verwacht men achter de bebouwing in een binnenstad en niet aan de straat.

4 Het plan heeft een bebouwing georiënteerd op de Kerkstraat en niet aan de Muurhuizen – dit is eigenlijk een zijgevel- in het beeld aan de Muurhuizen is de bebouwing vrijwel altijd juist georiënteerd op de Muurhuizen.

5 De nieuwbouw achter de Appelmarkt wordt, indien bestaande bebouwing hier wordt gehandhaafd, haast onmogelijk geacht.

6 De gevelindeling wordt als erg ingewikkeld en nodeloos druk ervaren; de elementen met een hoogte van 2 verdiepingen worden als niet passend in deze omgeving gekenschetst; horizontale roedenverdeling wordt afgeraden evenals lange, lage raampartijen.

7 Van de materiaalkeuze valt in dit stadium weinig te zeggen, minder traditionele materialen zijn wellicht toe te passen, erg afhankelijk van afmetingen en plaats in het geheel.

De gemeentelijke monumentencommissie gaf B&W in overweging om, op grond van bovengenoemde punten van kritiek, de Rijksgebouwendienst te informeren dat zij niet bereid was om medewerking te verlenen aan het realiseren van

⁴ Samenstelling van de monumentencommissie volgens de notulen van de vergadering op 5 april 1976: W. Huslage, voorzitter, J.A. Brongers, H.E. Dekhuyzen en ir. T. van Hoogevest. Leden, C. van de Braber, W.B. Dogger, P. Doornekamp, A.H. Rooimans en J. Stapper, adviserende

leden. S. Tuinstra secretaris. Afwezig: F.J.G. Veltman, lid en C.J. Bardet, adviserend lid. ⁵ Brief van de gemeentelijke monumentencommissie aan burgemeester en wethouders van Amersfoort, maart 1977.

de restauratie- en de nieuwbouwplannen zoals deze in het voorlopig ontwerp van maart 1976 werden aangegeven.

De reactie van de buurtbewoners

Bij de buurtbewoners viel het plan van Cahen niet in goede aarde. Zij verenigden zich in de "Buurtschap Rond De Blauwe Brug" en stuurden een brief aan de toenmalige minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), H. van Doorn. Zij verzochten hem om bij de beslissing over de nieuwbouw aan de Kerkstraat-Muurhuizen de grootst mogelijke zorgvuldigheid te betrachten. Zij verwezen naar het ontwerp van de wet op de stadsvernieuwing waarin staat dat: "stedelijke gebieden, en in het bijzonder de stadscentra, bij uitstek brandpunten van conflicten en belangenverstrengelingen zijn. Er heersen voortdurend spanningen, waarbij de zich uitbreidende activiteiten de zwakkeren trachten te verdringen."⁶

De omwonenden waren van mening dat de ROB geen enkele functie vervulde in de historische binnenstad. De dienst zou met haar uitbreidende activiteiten de toch al zwakke woonfunctie nog verder verdringen. In zijn antwoord wees de directeur-generaal voor Culturele Zaken de buurtbewoners op het niet denkbeeldige gevaar dat er waarschijnlijk weinig rekening gehouden zou worden met hun wensen als er ter plekke in de particuliere sfeer werd gebouwd.

Naar aanleiding van de vragen die D66 Kamerlid Jan Terlouw in 1977 stelde over de locatie Kerkstraat-Muurhuizen schreef ROB-directeur Van Es een memorandum voor minister van Doorn. De openingszin van de nota luidde: "Het is mijn stellige voornemen de bouw van de nieuwe vestiging van de ROB op de daartoe uitgekozen plek in de binnenstad van Amersfoort zoveel als in mijn vermogen ligt te bespoedigen. Ik zal mij daarbij door niemand meer een spaak in het wiel laten steken, zelfs niet door de geachte afge-

vaardigde Terlouw, voor wie ik overigens zeer veel waardering heb."⁷

Van Es reikte een groot aantal argumenten aan waarmee de minister zijn standpunt zou kunnen verdedigen: het ruimtegebrek waar de dienst mee te kampen had, de centrale ligging van Amersfoort en de plaatsing van de ROB buiten de Randstad, conform het spreidingsbeleid van de regering.

Een bijkomend voordeel was dat het seminarie, dat op de monumentenlijst stond, zou worden gerestaureerd. Het complex stond al vijftien jaar leeg en het begon geleidelijk in te storten. Niet ongenoemd mocht blijven dat het altijd een grootschalig element in de stad was geweest; het had nooit een woonfunctie gehad. De nieuwbouw zou kleinschalig geleed zijn en zodanig worden ingedeeld dat aan het gebouw een andere bestemming gegeven kon worden, eventueel zelfs een woonfunctie.

De locatie was onder meer gekozen om een bijdrage te leveren aan de renovatie van het stadscentrum; dit gebouw was een voortreffelijk staaltje van goede eigentijdse architectuur, een sieraad voor de Amersfoortse binnenstad. Het werk van het instituut paste goed in de oude stadskern omdat het zich voor een belangrijk deel kenmerkte door een zekere ambachtelijkheid. De activiteiten van de ROB zouden bijdragen aan de verlevendiging van het centrum, aldus Van Es.⁸

De vragen die Terlouw had gesteld hadden betrekking op de woonfunctie in de binnenstad in relatie tot de plaats van de ROB.

Het antwoord van de minister op zijn vragen luidde: "Op de plaats waar de nieuwbouw voor de ROB al jaren geleden werd gepland, bevindt zich geen noemenswaardige woonbebouwing, zodat van een verzwakking van de woonfunctie

⁶ Zitting 1975, 13924 nrs.1-3. ⁷ ongedateerd memo, getekend "vEs", in archief van de ROB. ⁸ idem.

op die plaats nauwelijks sprake kan zijn.”⁹

En ook op de vraag of het geen aanbeveling verdiende om activiteiten die in de binnenstad geen functie vervullen achterwege te laten en liever de woonfunctie te versterken antwoordde de minister ontkennend. Een binnenstad functioneert het beste als daar een menging van de functies wonen en werken plaatsvindt. Het verwijderen uit de binnenstad van de functie werken zou de binnenstad een eenzijdig karakter geven. Dat ging niet alleen op voor activiteiten die rechtstreeks verband hielden met het functioneren van een binnenstad, maar ook voor activiteiten die op zichzelf ook elders uitgeoefend konden worden, aldus de minister.

Op de derde vraag: “Zou, indien de gemeente Amersfoort dit wenst, de Minister van C.R.M. een andere vestigingsplaats willen zoeken voor genoemde rijksdienst en zou de staatssecretaris van Financiën ermee akkoord kunnen gaan dat de gemeente Amersfoort het pand terugkoopt van Domeinen?” antwoordde de minister:

“Ik ben, zowel gelet op de zeer lange tijd die al gemoeid geweest is met het voorbereiden van de nieuwe vestigingsplaats voor de dringend noodzakelijke uitbreiding van de ROB, als gelet op mijn onder 2 verwoorde standpunt, ongeacht de extra kosten die daarmee gemoeid zouden zijn, niet bereid een andere vestigingsplaats voor de ROB in overweging te nemen.

Overigens acht ik het in hoge mate onwaarschijnlijk dat de gemeente Amersfoort die voortdurend nauw betrokken is geweest bij de voorbereiding en ontwikkeling van de plannen, thans nog aanleiding zou vinden haar instemming met de gekozen vestigingsplaats van de ROB te herzien.”

Zes jaar waren verstreken sinds de Rijksgebouwdienst opdracht had gegeven voor de bouw van een nieuw kantoor en nog was er met de bouw niet begonnen. De stand van zaken werd treffend samengevat door de Amersfoortse Courant van 17 augustus 1978: “Het zoeken naar

nieuwe huisvesting voor de ROB is voor de ongeveer zeventig medewerkers van deze dienst een ware lijdensweg aan het worden”.

Het definitieve bouwplan

Begin 1979 presenteerde Cahen het herziene ontwerp.

Het gebouw werd met een verdieping verlaagd. Er werd een flink formaat grijswitte steen gebruikt en betonnen prefab pilaren met vierkante kapitelen. In de hardhouten kozijnen kwamen metalen ramen en de onderliggende verdiepingen zouden door middel van kunststof lichtkoepels in platte daken van daglicht worden voorzien. De centrale binnenruimte werd aan de bovenzijde afgedekt met een glazen kap. In het gat aan de Muurhuizen was een laag gebouwtje gepland. Wanneer het binnenpleintje en de achterliggende tuin gehandhaafd bleven, was er bij het kantoor voor drie dienstauto's parkeer ruimte beschikbaar.

De monumentencommissie was tevreden en de voorzitter, wethouder A.L.L.M. Asselbergs, stelde met genoegen vast dat een drempel was overschreden waardoor het mogelijk werd om op eigentijdse wijze nieuw te bouwen in een oude stad.

Tijdens een extra openbare vergadering van de vaste raadscommissie voor stadsontwikkeling en ruimtelijke ordening kreeg architect Cahen de gelegenheid om het plan aan de hand van twee maquettes toe te lichten. Er was scherpe kritiek: dit was het meest opzienbarende plan in negatieve zin ooit. Niemand zat te wachten op een kantoor in de binnenstad. De woordvoerder van de “Buurtschap Rond de Blauwe Brug” had evenmin een goed woord voor “dit koekoeksei in deze woonbuurt”.¹⁰ De buurtbewoners bleven

⁹ Notulen van de raadsvergadering, 27 maart 1979, p.16.

¹⁰ Notulen van de vergadering van de gemeentelijke monumentencommissie, 12 februari 1979.

bij hun standpunt dat de futuristische constructie niet paste op deze gevoelige plek.

Op 27 maart 1979 stelde het VVD raadslid H.W.R. Bekking voor om B&W opdracht te geven met de Rijksgebouwendienst te onderhandelen over een vestiging elders in de gemeente. Volgens hem waren de raadsleden te laat bij het overleg betrokken. Zijn verwijt was onterecht want de nieuwbouw was al in februari 1977 onder de aandacht van de raad gebracht en niet pas eind 1977. Omdat de raad geen bezwaar had gemaakt tegen de komst van de ROB aan de Muurhuizen was er voor het ministerie geen aanleiding geweest om terug te komen op het besluit. Het voorstel van Bekking om opnieuw over de locatie te debatteren werd afgewezen. Een collega-raadslid refereerde aan het antwoord dat minister van Doorn had gegeven op vragen van Terlouw. In de visie van de minister kregen binnensteden een eenzijdig karakter als er geen menging van de functies wonen en werken was. Hij was dan ook niet bereid geweest om een andere vestigingsplaats voor de ROB aan te wijzen.

Het point of no return was gepasseerd. "Terugkeren na het passeren van dit punt leidt in de luchtvaart tot een catastrofe en hetzelfde zou ook hier gelden, weliswaar zonder fysieke consequenties, maar wel met onaanvaardbare morele, praktische en financiële gevolgen", aldus de spreker.¹¹

Toen ook zijn eigen fractie hem niet steunde, trok Bekking zijn voorstel in.

Het was bovendien de vraag of de gemeente het plan, na zoveel jaren van voorbereiding, nog zou kunnen afwijzen. Het college zou in een zeer moeilijke positie komen gezien de normcode behoorlijk bestuur en wethouder Asselbergs stelde dat: "De continuïteit van bestuur niet alleen in handen ligt van het college maar ook in die van de gemeenteraad."¹² Voor hem was de locatie van de ROB uit democratisch en moreel

oogpunt een gewichtige zaak. Volgens Asselbergs was er de laatste jaren veel besluiteloosheid geweest bij zowel de raad als het college en daarom moest er nu, samen met de burgers, gewerkt worden aan de binnenstad waar veel verkrotting was. De woonfunctie van het centrum moest vanuit een totaalvisie versterkt worden met een perspectief in de tijd en aan de hand van een plan dat voor iedereen vastlag.

Hij benadrukte dat de keuze van de vestigingsplaats voor de ROB niet werd bepaald door de huizen op de Appelmarkt of aan de Kerkstraat, maar door het oudkatholiek seminarie, een monument dat niet weggedacht of gesloopt kon worden ten behoeve van de woningbouw. De vrije grond hoek Kerkstraat-Muurhuizen was niet meer dan 15 bij 25 meter en er zouden daar hooguit enkele kapitale herenhuizen gebouwd kunnen worden. Afgesproken was om de woonfunctie in de binnenstad te versterken, niet om herenhuizen te bouwen.

Asselbergs herinnerde de raad er aan dat er tussen 1966 en 1972 intensief was onderhandeld over de locatie van het ROB-kantoor. Het ontwerp van Cahen was meerdere keren getoetst, waarbij er wederzijds veel water in de wijn was gedaan.

In de jaren 1973-74 was de kritiek op de bouwplannen toegenomen. De rijksdienst had de huur opgezegd van het pand Appelmarkt 8, maar de bewoners weigerden om het huis, waarin zij hun hele leven hadden gewoond, te verlaten. Over deze kwestie waren op 13 september 1974 vragen gesteld in de Kamer.

Cahen werkte volgens het raster van maat en schaal van de historische stad. Het project zou niet alleen te omvangrijk worden als hij gebruik maakte van de gehele bouwkavel, maar hij wilde ook de bewoner niet uit zijn huis ontwerpen.

¹¹ Notulen van de raadsvergadering op 27 maart 1979.

¹² Idem.

Door het pand te behouden, kon bovendien een zachte overgang gecreëerd worden tussen het ROB-gebouw aan de ene zijde en de al aanwezige bebouwing aan de andere zijde.

Bezuinigingen

Nadat het plan zowel door de welstandscommissie als door de monumentencommissie was goedgekeurd en ook de gemeenteraad een gunstige uitspraak had gedaan, bevestigde B&W op 20 april 1979 dat de bouwvergunning kon worden aangevraagd.

Groot was de commotie toen, door een oekaze van de overheid, de uitvoering van het project opnieuw werd gefrustreerd. In een "huisvestingsbrief" d.d. 20 november 1979 van de secretaris-generaal stond dat de bouw niet vóór 1983 in uitvoering kon worden genomen. ROB-directeur Van Es ontstak in woede en reageerde per kerende post. Uitstel was voor hem onacceptabel. Het zou leiden tot onverschilligheid, moedeloosheid en zelfs psychische spanningen bij zijn medewerkers en bij hem zelf. Bovendien zouden er kosten gemaakt moeten worden voor tijdelijke voorzieningen. "Ik heb voor de gang van zaken in dezen geen enkel begrip en het zal U dan ook niet verbazen dat het tijdstip mij ruimschoots verstreken lijkt om nu nog het overleg ter zake te heropenen. In tegendeel, de fase van overleg heeft lang genoeg geduurd, de tijd van handelen lijkt mij aangeboden," aldus Van Es.¹³ Ook het college van B&W tekende protest aan bij de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening: "Wij zijn niet alleen teleurgesteld, maar wij kunnen zelfs de gevolgen van een dergelijke vertraging niet accepteren".¹⁴ Teleurstelling, woede en protest

tegen het uitstel, het heeft allemaal niet mogen baten: de bouw werd uitgesteld.

Krakers

Het oudkatholieke seminarie, dat nog steeds onbeheerd stond, werd op 2 mei 1982 gekraakt door een groep studenten. Een kraker die zich op 3 oktober toegang verschaftte kon, via een kort geding op 25 november 1982, uit het pand gezet worden.

Voor de buurbewoners was de actie van de studenten aanleiding om de huiseigenaar een open brief te sturen, waarin zij hun beklag deden over de verpaupering van de binnenstad en in het bijzonder van het gebied Kerkstraat- Muurhuizen. Volgens de buurt camouflerde de ROB de leegstand van het seminarie met de opslag van teken tafels en oude bakstenen. Zij deden een beroep op de ROB om "in een goede sfeer en zondig met hulp en faciliteiten aan een vlotte opknopbeurt van de pandjes te werken."¹⁵

De directie informeerde de jurist van het Ministerie van Cultuur Recreatie en Maatschappelijk Werk over de kraakactie: "Bepaalde elementen uit de bevolking hebben het gebeurde aangevat om de restauratie en nieuwbouw van het toekomstige onderkomen van de ROB voor de zoveelste keer ter discussie te stellen. Het zou me niet verbazen indien het kraken met deze pogingen nauw samenhangt, indien ik de reeds lang bestande band en tussen de "krakersbewegingen" en de tegenstanders van ons nieuwe gebouw in aanmerking neem. De haard van de krakersbeweging in het eveneens gekraakte voormalige pensionaat St. Jozef is gelegen in de Muurhuizen op zeer korte afstand van de "Uithof", dat wil zeggen de plaats van het oudkatholiek seminarie."¹⁶

13 "Van Es", d.d. 26 november 1979, in: archief van de ROB. 14 Brief aan de Minister van VROM., 27 december 1979, in: archief van de ROB. 15 Buurtschap Rond de Blauwe Brug, "Open brief aan de huiseigenaar" 12 mei

1982, in: archief van de ROB. 16 Krakers van pand "Uithof" Amersfoort, 13 mei 1982, in: archief ROB.

Naar aanleiding van de kraakactie stelde kamerlid Jan Schaefer vragen aan de minister van Volkshuisvesting. Schaefer pleitte er voor om de krakers in het pand te laten wonen tot de verbouwing. Het verzoek werd gehonoreerd: de krakers hebben tot 1985 in het seminarie gewoond.

De buurtbewoners gaven hun verzet tegen de voorgenomen bouw van het kantoor niet op. Zij dienden een bezwaarschrift in bij de Raad van State.¹⁷ Het plan zou in strijd zijn met de bouwverordening: de nieuwbouw werd in beton uitgevoerd, terwijl vrijwel de gehele binnenstad in rode baksteen was gebouwd.

De Raad van State verwees in haar uitspraak naar het standpunt van de welstandscommissie die de creatie van Cahen beschouwde als een nieuw en waardevol element in de binnenstad. Het bezwaar dat omwonenden te weinig daglicht ontvingen en dat er onvoldoende parkeerplaatsen waren, werd evenmin ontvankelijk verklaard. Het beroep werd in zijn geheel verworpen.¹⁸

Start van de bouw

Toen de laagste inschrijver voor het project het bedrag van de beoogde rijksbegroting met 2,5 miljoen overschreed, werd het geduld van de bouwcommissie opnieuw op de proef gesteld. Maar op 9 april 1986 kon minister L.C. Brinkman dan toch het langverwachte startsein voor de werkzaamheden geven.

Op 28 juni 1988 opende hij het nieuwe kantoor met de woorden: "De mussen hebben eindelijk een huis gevonden." Brinkman memoreerde hoe hij zich twee jaar eerder, "geheel in de put", in de stromende regen op dezelfde plaats bevond terwijl uit de ramen van omwonenden

zwarte vlaggen slap neerhingen. Hij prees architect Cahen omdat hij al die jaren blijmoedig was voortgegaan. Het was geen luchtkasteel geworden, integendeel, het gebouw stond volgens de minister "met alle poten stevig in ons rijke bodemarchief."¹⁹

Had men zich in Amersfoort in de voorgaande jaren nog afgevraagd of het gebouw een monument dan wel een architectonische misleken zou worden, tijdens de feestelijke opening werd het al een monumentenstatus toegedacht. Maar terwijl binnen de loftrompet werd gestoken, werd buiten het requiem van Mozart gespeeld. De buurt was in rouw gedompeld; er hingen rouwkransen en vele tientallen affiches met de tekst "de buurt rust in onvrede." Volgens buurtbewoners had dit prestigeobject van de gemeente nooit op deze locatie gebouwd mogen worden. Nu kon het gebouw alleen nog met een sloopvergunning uit de weg worden geruimd.

Gesteld kan worden dat met uitzondering van protesten van enkele bewoners aan de Muurhuizen in de stad geen commotie geweest is over de komst van het gebouw. De bezwaren van omwonenden waren van zakelijke aard en waar mogelijk is met hun belang rekening gehouden, zoals bij de bezonning van de huizen.

En de term "kerncentrale" die wel eens gebezigd werd nadat het gebouw bekroond was met de glazen koepel, moet meer als een geuzennaam worden opgevat, aldus A.J. Brongers, voormalig lid van de bouwcommissie.²⁰

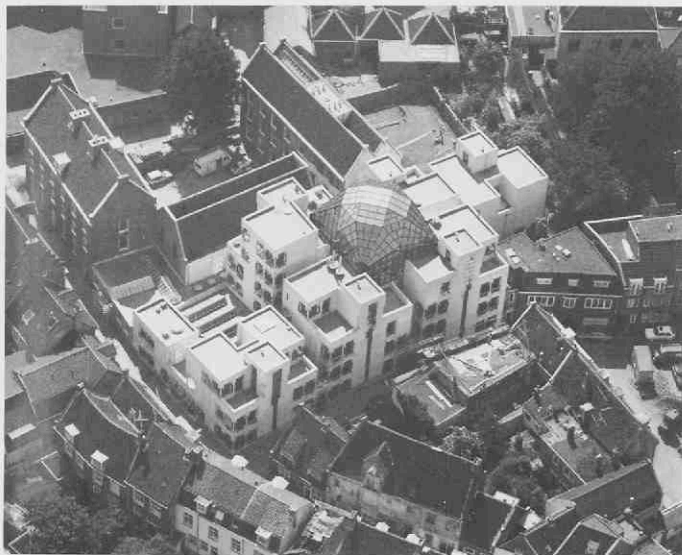
Cahen herinnert zich evenmin iets van enige opwinding of negatieve reacties bij de presentatie van zijn ontwerp.²¹

Voormalig wethouder Asselbergs bevestigt

17 Schorsingsverzoek voor de bouw bij de Raad van State d.d. 5 oktober 1984. Raad van State: bloknr. 2.02.23.04. R.03.84.4581/S1316. inventarisno.374 en R03.84.4499/S1310, inventarisno. 372 in: Nationaal Archief. 18 *Amersfoortse Courant*, uitspraak Raad van State, 8 januari 1986. 19 Toespraak door de Minister van

Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, mr.dr.s.L.C. Brinkman 28 juni 1988, in: archief van de ROB.

20 Vriendelijke mededeling van de heer A.J. Brongers, Amersfoort, 29 maart 2008. 21 Vriendelijke mededeling van A. Cahen, Amsterdam, 10 maart 2008.

Kantoor van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek Kerkstraat- Muurhuizen in Amersfoort.

Nieuwbouw met glazen koepel en het gerestaureerde gedeelte van het oudkatholiek seminarie.

In de Kerkstraat op de knik van de rooilijn staat het behouden pand waarmee een zachte overgang met de bestaande bebouwing werd gecreëerd.

Foto: KLM Aerocarto

dat van weerstand geen sprake was.²² In Amersfoort was bezorgdheid over de verpaupering van de binnenstad. Men vreesde dat het historische hart volgebouwd zou worden met kantoorkolossen, zoals de trend was in de jaren zeventig. Er is altijd een spanningsveld tussen oud en nieuwbouw, aldus Asselbergs, die er naar streefde om de culturele continuïteit in de stad te bewaken. Het ROB-kantoor beantwoordde aan die ambitie. De kleinschaligheid van het gebouw riep zelfs de suggestie op van “werken aan huis”.

Beschrijving van het gebouw

Omdat het instituut zich niet als een olievlek over de stad mocht verspreiden heeft Cahen er naar gestreefd om de nieuwbouw tot een beperkt gebied te comprimeren. In een historische stad zijn gebouwen kleine eenheden langs smalle straatjes waarin neringdoenden en ambachtslieden, zichtbaar voor het publiek, hun beroep uitoefenden. Door dit stadsbeeld heeft Cahen zich laten inspireren. Het gebouw moest zich wel onderscheiden van de omgeving en daarom werd gekozen voor een steen die tot in de kern grijswit is in plaats van de traditionele rode baksteen.

In de moderne steden wordt maximaal gebruik gemaakt van de goothoogte waardoor

het lijkt alsof er een scheermes over de stad is gegaan. In de middeleeuwen werd niet op één hoogte gebouwd. De nieuwbouw is daarom samengesteld uit zes torentjes die in hoogte variëren van drie tot vijf bouwlagen waardoor er een golvend daklandschap ontstond.

Door aan de kant van de Muurhuizen onder de toegestane goothoogte te blijven, werd rekening gehouden met de bezonning van de burens. Ter compensatie kon aan de Kerkstraat hoger dan de voorgeschreven goothoogte worden gebouwd. Daarvoor was een wijziging nodig van het bestemmingsplan. In de Kerkstraat voegt het gebouw zich naar de knik in de rooilijn. Om de functie van het kantoor zichtbaar te maken voor het publiek zijn er vitrines waar opgegraven objecten getoond kunnen worden. Dwars door het gebouw loopt een openbare voetgangersroute die toegang geeft tot de binnentuin.

In het gerestaureerde gedeelte van het voormalige seminarie bevinden zich de ateliers en laboratoria; de bibliotheek is ondergebracht in de kapel.

Archeologen, fotografen en laboranten hebben een individualistische werkwijze. Door een

²² Vriendelijke mededeling van A.L.L.M. Asselbergs, Amersfoort, 31 maart 2008.

verticaal georganiseerd bouwwerk van torens of "huizen" te ontwerpen, heeft Cahen hun hang naar zelfstandigheid tot uitdrukking kunnen brengen. Van de zes torentjes zijn er vier in een carré geplaatst om een grote centrale ruimte mogelijk te maken. Op verschillende niveaus staan de torens verspringend ten opzichte van elkaar waardoor het atrium naar boven toe ruimer wordt en er intern grote terrassen zijn gecreëerd die licht ontvangen door de glazen koepel.

Er is een horizontale verkeersstroom in de kelderruimte en op de eerste verdieping waardoor nieuwbouw en oudbouw met elkaar in verbinding zijn gebracht.

De verticale stroom loopt via de trappenhuisen in de torentjes, als het ware leeg in de kelder waar zich de kantine bevindt.

Het centrale plein fungeert als een ontmoetingsplek waar ideeën worden uitgewisseld; in feite wordt daar de wetenschap bedreven. Aan dit plein ligt ook de aula met 90 zitplaatsen. Er worden presentaties gegeven en symposia gehouden.

In de kelder bevinden zich behalve de toiletgroepen en de vestiaire ook het archief dat vijftig centimeter boven het niveau van de vloer is gebouwd waardoor voorkomen wordt dat er bij brand schade ontstaat door bluswater.

De kosten van restauratie en nieuwbouw zijn binnen het budget van twintig miljoen gulden gebleven.

Hoewel het bouwwerk pas eind jaren tachtig werd gerealiseerd, is het een typisch ontwerp uit de jaren zeventig: het was ontworpen tussen 1974 en 1979. Het kan gerekend worden tot het structuralisme, een stroming die een herbergzame architectuur met een menselijke maat propageert waarbij gebruik gemaakt wordt van schakelingen, trappen, terrassen en uitstulpingen. In zijn toespraak tijdens de opening kwalificeerde Cahen zijn ontwerp als: "Echte architectuur. Geen HISTORISERENDE bouwerij, geen POSTMODERNISME, geen HIGHTECH, maar echte architectuur."

→

Receptie gezien vanuit de kantine in de kelder.

Foto: Ton Penders (ROB)

→→

Torentjes met terrassen rond het atrium.

Foto: Ton Penders (ROB)

Architectuur is een zeldzaamheid, niet omdat er weinig goede architecten zijn, maar omdat goede opdrachtgevers zeldzaam zijn. De ROB- bouwcommissie schreef een doorwrocht programma van eisen. Nooit eerder en ook niet daarna, aldus Cahen, heeft hij kunnen werken op basis van een dergelijk voorbeeldig programma van wetenschappelijke kwaliteit". Hij bewaart dan ook zeer goede herinneringen aan de samenwerking met *zijn* archeologen: "een stelletje eigenwijze, lastige, individualistisch ingestelde enthousiastelingen."²³

Een impressie van het ROB-gebouw met een toelichting van Cahen was te zien op 7 november 1988 in het VPRO kunst en cultuurprogramma Atlantis.

Kunst en cultuur op de werkvloer

De kunstenaar Jan Dibbets heeft een optische verbinding gemaakt tussen het hoogste en het laagste punt in het atrium door het hart van de koepelconstructie te projecteren op de vloer en door aan de wanden een opklimmend ritme van kleuraccenten aan te brengen.²⁴

²³ Vriendelijke mededeling van architect A. Cahen, Amsterdam 10 maart 2008.

Ook Ben Zwaal, artistiek leider van bewegingstheater Bewth liet zich door het gebouw inspireren. Hij maakte een mimische voorstelling met een intrigerende choreografie waarbij het hele gebouw werd benut. Een van de spelers bevond zich zelfs even aan de buitenkant van de lichtkoepel waar hij als een glazenwasser bezig was met een driehoekje in dezelfde kleur en grootte als die van op het glazen dak voorkomende ornament.

De voorstelling, die in maart 1992 plaats vond, was rijk aan beelden en gaf veel interessante impressies en interpretaties van het bouwwerk: “een heldere doolhof met telkens verrassende uitzichten. Dit gebouw is ook ontworpen voor elkaar ontmoetende mensen, voor communicatie” concludeerde Zwaal.²⁵

Op 31 maart 1997 zond de NPS in het programma ‘Dans op 3’ het optreden van Bewth uit, getiteld “Scherp”, een film van Jacques Servaas.

Receptie van het gebouw

“De koepel als eigentijds teken in het oude stadshart, schepping van Abel Cahen: met Rietvelds Zonnehof de mooiste” jubelde de lokale pers nog voor de officiële opening.²⁶ Kunstjournalist Godert van Colmjon vergeleek het ROB-gebouw met de Flint, “het speelstadje van Onno Greiner. Waar deze architect op alle fronten faalde, is Cahen volledig geslaagd.”²⁷ Volgens Van Colmjon zou de “Gotische glaskoepel” beslist de goedkeuring hebben gekregen van de gevreesde kunstsriticus John Ruskin (1819-1900).

Maar hoewel men bewondering had voor het

24 Beschrijving van het kunstwerk door Marcel Vos.²⁵ Jan Dibbets”, in: archief van de ROB, niet gedateerd.

25 Interview met Ben Zwaal, In: *de Amersfoortse Cou-*

rant/Veluws Dagblad, maandag 23 maart 1992.

26 *Amersfoortse Courant*, 19 mei 1988. 27 Godert van Colmjon in: *Amersfoortse Courant*, 26 juni 1988.

fraaie lijnenspel werd de koepel in de volksmond ook wel de “kerncentrale” genoemd.

Er was waardering voor het compromis tussen de restauratie en nieuwbouw enerzijds en het contrast met de oude stad anderzijds. Het gebouw voegde zich soepel binnen de rooilijnen en het paste bij de kleinschalige provinciestadbebouwing uit de 17^e en 18^e eeuw.

Minder geslaagd vond men het steegje dat het gebouw perforceerde. Dit duistere straatje was niet in staat om het stedelijke leven het gebouw in te trekken omdat er in het slaperige buurtje rond de Kerkstraat en de Appelmarkt geen sprake was van bedrijvigheid.

De vitrines aan de straatkant waren na pogingen tot braak ernstig beschadigd zodat er geen bodemschatten meer tentoongesteld werden. Vandalisme was ook de reden dat er al vrij snel na de opening hekken geplaatst moesten worden die na zonsondergang dicht gaan. Een tegenval-ler is ook dat de grijswitte steen niet mooi verou-

←

Steegje dat het gebouw perforceert.

Foto: Ton Penders (ROB)

← ←

Glazen lichtkoepel.

Foto: Ton Penders (ROB)

dert zodat het gebouw een enigszins verwaarloosde indruk maakt.

Er is geen duidelijke hoofdingang, bezoekers hebben daarom moeite om het gebouw binnen te komen en nieuwkomers verdwalen de eerste weken. Hoewel het gebouw niet altijd praktisch is in het gebruik, is deze manier van bouwen volgens een medewerker “een zegen voor de sfeer op kantoor. Het is een gebouw waarin je je gelukkig voelt.”²⁸

Hedy d’Ancona, minister van Cultuur van 1989-1994, kreeg een bundel aangeboden met bijdragen van twintig personen aan wie gevraagd was om een beschrijving te geven van hun mooiste gebouw. “Wat heet mooi!” vroeg Jan Jesserun, een van de auteurs.²⁹

Hij beschreef het ROB-kantoor als een eigenzinnig gebouw met een duidelijk eigen karakter. Het tast de structuur van de omgeving niet aan en het is harmonieus samengevoegd met de bestaande gebouwen. Het geheel schept een grote leefbaarheid voor medewerkers, is verwelkomend voor bezoekers en het is zeer functioneel.

Fascinerend vond Jesserun de koppeling tussen de verticale en horizontale geledingen. Dit had geleid tot zowel externe inzichtelijkheid en interne beslotenheid, als tot een zakelijke en romantische compositie. Al deze aspecten werden versterkt door de materiaalkeuze en de verwerking. “Kortom, een intelligente oplossing voor een bijna conflictueuze bouwopgave. Mooi toch”.³⁰

In 2003 werd Cahen uitgenodigd in “Kunststof”, een radioprogramma over kunst en cultuur. Aan het eind van het gesprek wordt de gast gevraagd om een “levenswijsheid” op een tegel

²⁸ Vriendelijke mededeling van mevrouw van As, assistent- archivaris van de ROB, 20 november 2004
²⁹ Jan Jesserun, *Voor Hedy d’Ancona, minister van Cultuur 1989-1994*, 1993.

te schrijven. Cahen citeerde Che Guevara: "Be realistic, ask for the impossible."³¹

Dat dit voor hem geen loze kreet is, heeft hij bewezen met het ROB-project: "een enorme krachtmeting en een slijtageslag". Deze welhaast mission impossible heeft hij niettemin tot een goed einde weten te brengen.

Het ROB-kantoor werd, als een van de vijftig mooiste gebouwen van het land, opgenomen in het boek "Mooi gebouwd Nederland" van de architectuurjournalist Jaap Huisman.³²

Het behoort ook tot een zeer gering aantal Nederlandse gebouwen dat opgenomen werd in de encyclopedie *The A-Z of Modern Architecture*.³³

Bescherming van het architectonische-cultuurhistorische erfgoed

Een gebouw komt in aanmerking voor plaatsing op de rijksmonumentenlijst als het ten eerste voldoende cultuurhistorische waarde heeft en daarnaast ouder is dan vijftig jaar. Dat betekent dat vrijwel de gehele bouwproductie vanaf de jaren zestig te jong is voor een wettelijke bescherming door het rijk. In Amersfoort is het sinds 1984 mogelijk panden op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Hoewel hieraan geen leeftijdsbeperking is verbonden, is het voor de noodzakelijke objectiviteit gebruikelijk een ouderdomsgrens in acht te nemen die ligt tussen de twintig en dertig jaar.

Nu gemeentebesturen zelf kunnen beslissen of een gebouw behouden blijft, groeit de bezorgdheid over het behoud van naoorlogse,

Kerkstraat met hoofdingang.

Foto: Ton Penders (ROB)

hoogwaardige architectuur. Daarom is in opdracht van de toenmalige rijksbouwmeester Jo Coenen een inventarisatie gemaakt van door de rijksdienst beheerde gebouwen die het predicaat "inspirerende bouwkunst" waardig zijn en die het verdienen om te worden beschermd.³⁴ Van de zestien geselecteerde rijksgebouwen zijn er volgens architectuurcriticus Max van Rooy slechts drie tot werkelijk inspireren in staat: de uitbreiding van het Rijksmuseum Kröller-Müller (1977) van Wim Quist, de Penitentiare inrichting De Schie (1989) van Carel Weeber en het gebouw van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (1988) van Abel Cahen. Deze drie kunnen volgens Van Rooy zonder meer op de wachtlijst van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg worden geplaatst.³⁵

Goede architectuur

Om de aandacht te vestigen op het belang van goede architectuur organiseerde het dagblad Trouw een verkiezing van het mooiste gebouw van Nederland.³⁶

De gebouwen op de top-tien bleken geen enkele historische- of stilistische samenhang te vertonen. Volgens architect Jo Coenen spraken de kiezers zich duidelijk uit tegen de standaard blokkendozenarchitectuur en hij concludeerde dat mensen vooral

³⁰ Jesserun was plaatsvervangend secretaris generaal van het ministerie van VROM, voormalig plaatsvervangend directeur generaal Culturele Zaken van het ministerie van WVC en voormalig directeur van de Rijksdienst voor Monumentenzorg. ³¹ Interview in het radioprogramma "Kunststof" 20 januari 2003. ³² Jaap Huisman. *Mooi gebouwd Nederland*, Den Haag 1992. ³³ *The A-Z of Modern Architecture*, Gössel, Peter ed., Hong Kong, Oct. 2007, p.181. ³⁴ Aïmée de Back, Jo Coenen, Marieke Kuipers, Wiek Röling (red) *Gesloopt gered*,

bedreigd. Omgaan met naoorlogse bouwkunst. Rotterdam 2004. ³⁵ Max van Rooy, "Blijf van dat dak af, ik waar schuw niet meer", in: NRC 5 november 2004. ³⁶ *Trouw* zaterdag 23 juni 2007. Lezers-toptien: 1) Gas-unie gebouw in Groningen; 2) Stadhuis in Middelburg; 3) Hoofdkantoor ING bank in Amsterdam; 4) Domtoren in Utrecht; 5) Jachtslot Sint-Hubertus in Otterlo; 6) Raadhuis in Hilversum; 7) Gemeentemuseum in Den Haag; 8) Centraal station in Amsterdam; 9) De inktpot in Utrecht; 10) De Silodam in Amsterdam.

behoefte hebben aan architectuur met een ziel.³⁷

Toch doet de uitkomst van de verkiezing het ergste vrezen voor de toekomst van de Nederlandse architectuur. Uit de top-tien spreekt vooral een nostalgisch verlangen naar gebouwen uit vervlogen tijden.

In Amsterdam leeft de wens om twee torens (1606/1616) die in 1829 werden gesloopt, te herbouwen. Vincent van Rossum, architectuurhistoricus bij Monumentenzorg Amsterdam, gaf te kennen dat hij geen bezwaar heeft tegen een zeker mallo-tigheidsgehalte. Anton Pieckisering is goed voor het toerisme en omdat er genoeg rijke mensen zijn, is de financiering geen probleem. Dan komt er een gevelsteen in met: Met dank aan John de Mol en na een paar jaar denken de Amsterdammers dat het ding er altijd heeft bestaan.³⁸

In de woningbouw is zelfs sprake van een zekere verkneuterling: na de boerderettes en de notariëttes schieten nu ook kopieën van jaren dertig huizen als paddenstoelen uit de grond.

In een Brabantse polder staat plompverloren het kastelenproject "Haverleij" als een uit de koers geraakt ruimteschip.

Het ROB-gebouw is geen nostalgisch 'Anton Pieck' bouwsel, maar hoogwaardige architectuur met een ziel. Volgens architectuurcriticus Max van Rooy was het aan Cahens vasthoudende bevolgenheid te danken dat, ondanks talloze moeilijkheden en forse bezuinigingen, in Amersfoort een meesterwerk is ontstaan. Het vormt een schakel uit de ketting die het verleden verbindt met het heden of, zoals Cahen het zei: "ik heb het verleden toekomst gegeven".³⁹

De toekomst van het ROB-gebouw

De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten verhuist in april 2009 naar het Smallepad. Wat gebeurt er met het

pand dat de archeologen leeg achterlaten? Wordt het hergebruikt, gesloopt?

Sonja Barend, echtgenote van architect Cahen, is bezorgd over de toekomst van dit "prachtige gebouw."⁴⁰ Sloop zou, volgens Barend, een gat slaan in de Nederlandse architectuurgeschiedenis.

De vraag rijst hoe dan het gat op de hoek Kerkstaat-Muurhuizen opgevuld moet worden.

Is het denkbaar dat Amersfoort het oudkatholiek seminarie terug zou willen bouwen om, net als in Amsterdam, meer toeristen naar de historische binnenstad te lokken?

Moet een toekomstig bedrijf zich vestigen achter een "historische" façade van rode baksteen? Komen er alsnog "kapitale herenhuizen" dan wel huizen in jaren dertig stijl?

Een ander doemscenario is dat het gebouw ten prooi valt aan vandalisme, niet van hangjongeren, maar van projectontwikkelaars. Zij zullen het met een ingrijpende verbouwing verminken waardoor de ziel het gebouw verlaat.

Hoewel het nog te jong is om te worden aangewezen als rijksmonument, zou een plaats op de gemeentelijke monumentenlijst wel denkbaar zijn zodat het voortbestaan van dit markante bouwwerk niet alleen afhankelijk is van economische wetten.

Het is te hopen dat de Rijksgebouwendienst en de gemeente Amersfoort zich inspannen om het tegen slopershamer en vanden te beschermen zodat het meesterwerk van Abel Cahen ook in de toekomst een bron van inspiratie blijft.

Hij zou gevraagd kunnen worden om zijn meesterschap aan te wenden om met creatieve aanpassingen de voorwaarden te scheppen voor hergebruik van het gebouw. Hij heeft het zo ontworpen, schreef directeur van Es in 1979, dat het "eventueel een woonbestemminggegeven kan worden."⁴¹

³⁷ *Trouw* zaterdag 23 juni 2007. ³⁸ Hans Moll, Amsterdam wil herbouw van gesloopte torens, *NRC Handelsblad* 3 februari 2005. ³⁹ Interview in het radioprogram-

ma "Kunststof" 20 januari 2003. ⁴⁰ www.AD.nl, 11-05-2007. ⁴¹ Citaat uit: Brief "Van Es" d.d. 26 november 1979, archief ROB.